

LES FESTES DE FOLLS AL PAÍS VALENCIÀ¹

Àlvar Monferrer i Monfort

ORIGEN I EVOLUCIÓ

El fonament antropològic de les festes de folles rau en la inclinació lúdica dels humans a fer bromes i burles, de vegades pesades, als altres, de manera que fins i tot apleguen a instaurar uns dies durant l'any en els quals aquestes llicències adquireixen estatut de celebracions permeses sense cap entrebanc, amb la possibilitat de conculcar les normes habituals que regeixen la convivència dins d'una comunitat.

Hi ha qui creu que les festes de folles van ser fomentades per l'autoritat eclesiàstica com un acte d'humilitat dels jerarques davant del clergat menor, els servents i el poble que, amb més o menys acceptació, estaven sotmesos a la seua autoritat i poder. Ho diu F. Massip (2004) i em deixa esbalaït. En uns moments que haurien de servir per a reflexionar sobre la condició de la jerarquia sense cap embut ni por, aquesta opinió sembla completament fora de lloc, perquè és dubtós que alguna vegada aquests poderejants hagen fet un acte d'humilitat. Potser van permetre les primeres celebracions per tal de cristianitzar costums paganes anteriors que en cap moment representaren una rebel·lió, sinó la simple permissió d'una burla perquè tot continués com sempre. Molt aviat, però, van prohibir-les, aquestes llibertats, simplement situant-les sota l'estigma de sacrilegi. No siguem tant beneïtons, perquè al capdavall tot es redueix a demanar perdó. I gràcies a Massip per l'erudició, tot i que m'agradaria més acurada, encara que no fos tan ampla.

L'origen històric i l'evolució posterior mostren com l'aparició d'aquestes burles i l'evolució al llarg del temps només es poden estudiar a partir de la tradició oral i la documentació històrica, sense suposicions filològiques aïllades anteriors ni de cap altra mena.

LES CARACTERÍSTIQUES DE LES FESTES DE FOLLS

Segons la data de celebració, les festes de folles pertanyen al primer cicle festiu, el de Carnestoltes en la denominació de Caro Baroja (1965), que entre altres coses es caracteritza per introduir la subversió social o de tornar el món al revés, fer crítica del poder, etc. Sempre, però, fent valdre les normes i formes d'aquest poder per a la celebració folla. De manera que aquestes festes no són una revolució ni mai han intentat ser-ho. Més encara, la festa de folles es veu complida en la seua funció quan s'ha acabat i tot torna al solc. No obstant, són un avís d'allò que podria passar si deixessin de ser una burla, un simple assaig subversiu per a divertir-se, i produïssen interferències majors en la vida col·lectiva. En tot cas, es regeixen per la forma més antiga de considerar el pas del temps —la roda de l'etern retorn, que repeteix constantment els esdeveniments—, que impedeix adoptar el sentit que res ja no tornarà a ser sempre igual, propi del temps històric.

D'una manera esquemàtica recordem que el cicle tradicional de Carnestoltes comença a finals de novembre amb les festes del músics (Santa Cecília), les dels xiquets d'escola i les xiquetes de la costura (Santa Caterina i Sant Nicolau), els dies nadalencs i dels Innocents, els Reis, Sant Antoni, Santa Àgata, el Dijous Gras i els tres jorns de Carnestoltes com a culminació del cicle, que s'allarga, amb el Diumenge de Pinyata, el dia de la Vella, el diumenge *Laetare* o quart de Quaresma, fins al diumenge de Pasqua, quan als sermons es podien contar anècdotes i acudits una mica barroers per provocar la rissa dels fidels i celebrar millor l'alegria de la resurrecció del Crist. Fora d'aquest cicle, també hi ha alguna festa d'aquest

caire, bé per trasllat, bé per dret propi. Com a precedent pagà, citarem només les *saturnalia* romanes de finals d'any, que calia cristianitzar com passava amb altres celebracions.

Una cosa, però, són les carnestoltes, que donen caràcter a tot el cicle per la disbauxa, la dilapidació, el desvergonyiment en el vestit i la conducta, i l'excés en el menjar i beure, i una altra les festes de folles, que accentuen el caràcter transgressor del cicle. De manera que llurs característiques diferencials són: la burla com una modalitat de la disbauxa; l'assumpció per una persona o un col·lectiu d'una autoritat fora de norma que li concedeix el costum, és a dir, el poble; la suplantació de lleis i normes de convivència habituals per normes grotesques i sense trellat, inventades com a noves i imposades durant un període de temps que a penes supera un jorn; la condició de tothom culpable per definició legal i les multes i càstigs que comporten: absurds, exagerats i impossibles de complir, exigències, però, que inclouen sempre una negociació; també l'organització típica del grup, que determina disfresses estrafolàries, tot i que amb diferències segons el rol que cadascun dels components representa. Tot això, no cal dir-ho, canvia al llarg de la història, peculiaritat que accentua aquest caràcter polític.

Com a denominació exclusiva que diferencia aquestes festes de les altres del cicle, la de folles (*locos* en castellà) és la que més convé, tot i que hi ha denominacions alternatives, com orats, bojos, innocents, i les exclusives d'algunes localitats, que van entre claudàtors.

Les dates de la celebració van referides al dia 28 de desembre, en què es commemora la degolla dels infants menors de dos anys pels sicaris del rei Herodes. Al seu entorn poden abastar també alguns dies més

de la quinzena nadalenca, i de vegades s'estenen per simple trasllat a dates anteriors o posteriors, que poden ser Sant Nicolau o Sant Antoni respectivament. No obstant, hi ha d'altres festes durant el cicle que poden semblar de folls, però no participen de l'intent de subversió d'aquestes, per exemple, les infantils de Sant Nicolau, les de Sant Antoni i de dones a Santa Àgata.

Baixa). Una variant era el *Rei Moro*, denominació que comportava una consideració marginadora dels moriscos. El trobem a Elx (1409) (Baix Vinalopó) i Agost (Alacantí). També trobem *joglars* (dolçainers) els dies de Nadal, de vegades contractats pel jovent, a Castellfort, Sorita, Morella, Vilafranca, Catí (1352) (els Ports) i la Salzedella (1468) (Baix Maestrat).

5. *Els Ajuntament de Farsa*: Amb l'abolició dels furs, els consells municipals es convertiren en ajuntaments que governaven segons les lleis castelleses. Ara els folls organitzaven ajuntaments d'innocents o de burla, feien lleis estrafolàries i multaven tothom. Els trobem a la Vilavella [Els Tomaset], Artana [Rei de Miques], la Vall d'Uixó [Rei Bonet o

Folls de les Alqueries (1950).

UNA RELACIÓ DE LES FESTES DE FOLLS VALENCIANES

Esquemàticament tenim:

a) Edat Mitjana (segles XIV-XV).

1. *El bisbetó o l'abató*, a les catedrals, monestirs, col·legiates i altres esglésies que disposaven d'un grup d'infants per cantar-hi als oficis. Era elegit pels seus companys i, el 28 de desembre, substituïa l'autoritat del bisbe, l'abat o el prior. De vegades actuava per Sant Nicolau (Monestir de Montserrat). El bisbetó es documenta a la Seu valenciana, quan fou prohibit en 1475. El 1483 hi ha un *bisbe de folls*, que encapçala la colla de mendicants de l'Hospital General. El dia dels Innocents presidia un àpat extraordinari, al qual assistien els principals de la ciutat.
2. *El Rei motxo o Rei moixó*.² Un home adult contractat pels consells municipals que, durant els dies de Nadal, s'encarregava d'armar gresca, organitzar balls i altres tasques semblants, per divertir els veïns. Documentat a Culla (1400) (Alt Maestrat) i Vila-real (1566) (Plana

3. *El Rei Pàsser o Pàixaro*: Manifestació no gaire coneguda, que consistia bàsicament en jocs de màscares, botargues i moixigangues, amb un notable contingut eròtic. Documentat a València (1403), la Vilafermosa, Sucaina (s. XVII), el Castell de Vilamalefa (Alt Millars), Biar (1570) (Alt Vinalopó), Novelda (1587) i Monòver (1636) (Vinalopó Mitjà).

b) Els Àustries (segles XVI-XVII).

4. *Els Reimats*.³ Una cort de burla (rei, reina, compte, comtessa...) que actuava el dia dels Innocents. Potser la novetat consistia a posar multes als que no volien anar als balls organitzats per aquesta cort. Se n'encarregaven normalment els fadrins del poble. Documentats a Titaguas (s. XVIII) i Sot de Xera [*Alcalde de Xinxilla*] (els Serrans), la Mata (1705), Vilafranca (1788) i Cinctorres (1873) (els Ports). Podrien ser-ne variants els *Locos* de Gandia (1671) i els Innocents de Benilloba (1858) (el Comtat).

c) Els Borbons (segle XVIII i primer terç del XIX)

Barret], Betxí [Alcalde Porreta], les Alqueries [Rei Bufarra], Sueira, la Llosa, Moncofa [Ban dels Innocents], Xilxes, l'Alcúdia de Veo, Artesa (Plana Baixa), Torralba i Fanzara [*Rei Rosso*], Aiòder, les Font d'Aiòder, Sucaina, Montanejos i Torrexiva (Alt Millars), Pina de Montalgrao [*las Leyes Penales*], Matet [Rei Herodes], Assuèvar, Benafer, Caudiell (Alt Palància), Algímia d'Alfara (Camp de Morvedre), Massamagrell (Horta Nord), Gàtova [*El Molde*] i Vilamarxant [Dansa dels Llenyaters] (Camp de Túria), Iàtova [*Los locos o la Justicia*] (Foia de Bunyol), Sellent (Ribera Alta), Sueca [ball dels *Locos*] (Ribera Baixa), Xella (Canal de Navarres), Camp de Mirra (Alt Vinalopó), Castalla (l'Alcoià) i Daya Nueva (Baix Segura) i, probablement, les festes dels fadrins de Pedralva i Xestalgar (els Serrans).

d) Confraries i *quintos* (ss. XIX i XX).

6. *Colles d'innocents, folls o locos*: Algunes organitzacions, com les confraries privades dels seus béns per la desamortització i altres entitats semblants, disposen de gent

que es comporta com una colla de folls per recaptar mitjans i pagar misses, sufragis de les ànimes, costejar una imatge, una capella, un altar, etc. Depenien sovint de la parròquia. Amb el temps queden en simples colles d'innocents, celebren una festa i donen el que sobra per a les finalitats anteriors. Citem les de Vilar de Canes [Col·lecta dels Reis], Sogorb, l'Algimia d'Almonessir [*la Manzebia*] i Xòvar (Alt Palància), Manises [dansa dels Arquets] (Horta Oest), les que es feien a la Vall d'Albaida: l'Olleria, Agullent, Otos, Ràfol de Salem, etc., i la de Guardamar del Segura (Baix Segura).

7. *Quintos*. Quelcom de semblant passa amb els *quintos* a partir de 1875, quan es fa obligatòria la *mili*. Amb això fan les seues festes i obtenen uns diners que els ajudaran durant el servei. De vegades els *quintos* assumeixen el rol de les confraries anteriors. Citem les de Castellnou i Sogorb (Alt Palància), Xalanç i Cortes de Pallàs (la Vall d'Aiora) i el Real de Gandia (la Safor).

8. Danses i altres celebracions que inclouen demostracions de folls, en alguns casos dins de les festes de moros i cristians. S'hi donen a les comarques del sud (Alt Vinalopó i l'Alcoià, sobretot).

LA CELEBRACIÓ

En síntesi, la festa començava amb el pregó corresponent, moltes vegades precedit per la cessió de poder per part de l'autoritat municipal vigent en un acte carnavalesc i d'acord amb la inversió de l'ordre establert. Mitjançant aquest ban, s'anunciava el nou poder polític i es proclamaven les noves lleis de convivència, en les quals les prohibicions eren totals i tan absurdes que tothom delinquia necessàriament, alhora que facultaven els nous regidors per imposar les multes adients. També s'hi criticaven les autoritats de tot tipus i altres persones, i els esdeveniments més notables de l'any anterior, sempre d'una manera divertida i burlesca que sovint aplegava a l'escarni. Vegeu alguns exemples de bans:

El Campet de Mirra:

Velles i vells, obrigau les orelles i tota la demés gent no tanqueu les celles i escolteu el parlament. Multa a qui vaja pel sol, multa a qui per la *sombra* vaja, multa a qui puge al terrat, multa a qui es quede a casa. Com ens fan falta diners i pessetes no en tenim prou, tots els que s'alcen demà, la multa han de pagar.

La Vilavella:

D'orde de l'alcalde i el govern nou que ha entrat hui, se fa saber: que ningú estiga al sol ni a la *sombra*, ni dins de casa ni fora, ni anant, ni estant parat, ni gitat, ni dret, baix la pena de la roba remescà.

Gandia:

De tot lo dispost resulta, i açò tot el món ho sap, que es farà pagar la multa al que mos passe pel cap.

Pina de Montalgrao:

Pagarán las penas en este mes, de año en año una vez,

SONS
DE LA MEDITERRANEA

VOLS SABER COM SONEN ELS PIRINEUS?

grup enderrock Tel. 93 237 08 05

www.sonsdelamediterrania.cat

Fiesta de los Locos.
Xalanç (Vall
de Cofrents).

entre San Martín y Navidad,
los de la mancomunidad de Teruel,
los de Higuera y Pavías,
los de Alcudia y la Vall,
los del río Xinquier,
los de Montán, Montanejos,
Perales y Peralejos,
Cedrillas, Camarillas y Arañuel,
Torrijos y Manzanera.
En no quedándose fuera
los de Arcos y Vallanca,
en pagar usted una blanca.
Igual los de Fuente Ademuz,
en pagar se les hará cruz.
Los de Javea y Gea,
o cualquier población que sea,
todos pagarán por enteros,
aunque sea un caballero.⁴

I la tornada:

Dómine páter,
cazca reate.
Rebollo te pille,
carrasca te mate.
Que ninguno te maltrate
en este rescate. Amén.

Continuava la volta al poble, fificant multes a tothom, de vegades empresonant-los amb una xarxa de corda, sobretot a les dones, tirant-los a la bassa o l'abeurador dels ramats i fent pallassades pels carrers. Les multes eren desorbitades, sempre, però, aplegaven a un acord amb el multat, segons les seues possibilitats. En acabat de la col·lecta, la festa continuava amb un bon àpat, al que predominava la carn i el vi, i acabaven animats amb una bona gresca. Tot això ho pagaven del fons recollit. El que sobrava, el donaven al capellà per a misses pels difunts o altres finalitats religioses.

FINAL

Les festes de folls van acabar per prohibició, sobretot les antigues, o per simple consumpció perquè ja estaven fora de temps. Als pocs llocs on continuen (Xalanç, Castellnou, Xóvar, Camp de Mirra, Ibi, Daia Nova...), han esdevingut festes de joventut amb un significat antropològic d'identitat comunitària sobre qualsevol altre. Ja no són el que havien segut.

Notes

1. El present article pretén resumir el tema, que he tractat en diversos treballs (1996, 1999, 2000 i 2009).
2. La primera denominació significa 'escapçat', 'privat de banyes' i deriva de *mutilu* (ALCOVER-MOLL, 1983: 9, 308), o potser d'una base mossàrab, *muttius* 'mutilat o privat de cabell i, sobretot, de banyes' (COROMINES, 1991: III, 604-607). La defineix com 'rei de burles que actuava durant certes festes'. La segon significa 'ocell, oceller', però també 'gat' i, com adjectiu, 'capficat, abatut'; potser deriva de *musteu* 'mústec'. L'expressió «rei motxo», està viva encara a Culla (MIRALLES, 1986). Aquest personatge era una mena de Rei Badoc o Rei de la Fava, que han perdurat en altres contrades.
3. Sembla d'influència aragonesa o navarresa. També apareix al Rosselló i la Provença, on un patró de vaixell convidava els mariners a menjar i beure (CASTAÑO, 1987: 70-72 i 99-102).
4. Com es pot veure, feien un repàs dels pobles, la major part de la província de Terol, d'on provenien els ramats transhumants que passaven per Pina, camí de les terres baixes valencianes.

BIBLIOGRAFIA CITADA

(Els títols amb asterisc presenten bibliografia adicional)

- ALCOVER-MOLL. (1983). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca, Moll. Vol. 9, 308.
- ARIÑO, A. (dir.) (1999). *El teatre en la festa valenciana*. València, CVC.
- CARO BAROJA, J. (1965) *El Carnaval (Análisis histórico-cultural)*. Madrid, Taurus.*
- CASTAÑO, J. *Las fiestas en la obra de Federico Mistral*. Murcia, 1987.
- COROMINES, J. (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la Llengua Catalana*. Barcelona, 1980-1991. Vol. III, 604-607.
- MASSIP, Francesc: «Rei d'innocents, bisbe de burles: rialla i transgressió en temps de nadal», a *XI Colloque International de la SITM*, Elx, 2004. En línia: <http://parnaseo.uv.es/Ars/webelx/Ponencies%20pdf/Massip.pdf>
- MIRALLES, J. (1986). «Sobre festes antigues». A: *Culla. Programa de Fiestas Patronales*. s/p.
- MONFERRER, A. (1996). *Les festes de folls*. València, Consell Valencià de Cultura.
- (1999). «El teatre popular dels dies de Nadal». A: ARIÑO, 1999: 89-114.
- (2000). «Els Sants Innocents i les festes de Folls». A: *Calendari de Festes de la Comunitat Valenciana. Hivern*. València, Fund. Bancaixa.
- (2009). *Les festes de xiquets*. València, CVC.
- SANSANO, G. (1999). «Joc, ball o danses del Rei Pàxaro». A: ARIÑO, 1999: 233-240.